

Από κατακτητής της Τροίας ένας ρακένδυτος ναυαγός

1η Σκηνή (στ. 437-94)

Η άφιξη του Μενελάου στην Αίγυπτο

1 ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Ο Μενέλαος εμφανίζεται στη σκηνή. Στην αρχή αναθεματίζει το γενάρχη της οικογένειάς του, τον Πέλοπα, και εκφράζει κάποια περηφάνια για τον εαυτό του, γιατί οδήγησε τους Έλληνες στη νικηφόρα εκστρατεία της Τροίας. Ανακαλεί με θλίψη στη μνήμη του τις απώλειες των Ελλήνων και περιγράφει τις περιπέτειές του που τον οδήγησαν στην Αίγυπτο. Ανακοινώνει πως έχει κρύψει σε μια σπηλιά την Ελένη, που την έφερε από την Τροία, και εξηγεί πως προσπαθεί να βρει τροφή για τους συντρόφους του, οι οποίοι επιτηρούν την Ελένη.

2 ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Πέλοπας (στ. 437): Ήταν γιος του Ταντάλου. Όταν οι θεοί τον ξανάφεραν στη ζωή (βλ. πιο κάτω), έφυγε από τη Φρυγία και πήγε στην Ελλάδα, στην πόλη Πίσια της Πελοποννήσου, ανατολικά της Ολυμπίας, στο βασίλειο του Οινόμαου. Το μαντείο είχε προειδοποιήσει τον Οινόμαο πως θα τον σκότωνε ο σύζυγος της κόρης του Ιπποδάμειας. Για να αποφύγει λοιπόν το γάμο της κόρης του, ο Οινόμαος καλούσε τους επίδοξους μνηστήρες σε αρμα-

τοδρομία —την αρματοδρομία αυτή, που άρχιζε από το βωμό του Δία στην Ολυμπία και κατέληγε στο βωμό του Απόλλωνα στον Ισθμό της Κορίνθου, την απεικόνισε ο Φειδίας στο ανατολικό αέτωμα του ναού του Δία στην Ολυμπία και φυλάσσεται στο μουσείο της Ολυμπίας—, τους νικούσε και τους εξόντωνε. Στους αγώνες αυτούς όριζε έπαθλο για το νικητή την κόρη του Ιπποδάμεια. Ο Πέλοπας όμως, με τη βοήθεια της Ιπποδάμειας, που τον είχε ερωτευτεί, δωροδόκησε το Μυρτίλο, ηνίοχο του Οينوμάου. Ο Μυρτίλος αντικατέστησε την ξύλινη περόνη του τροχού του άρματος του Οينوμάου με άλλη, κέρινη, και ο Πέλοπας κατάφερε να νικήσει το βασιλιά. Έτσι νυμφεύθηκε την Ιπποδάμεια.

τότε... σε δείπνο (στ. 439): Σε δείπνο είχε καλέσει τους θεούς ο Τάνταλος κι όχι ο Πέλοπας (η μετάφραση δεν αποδίδει ακριβώς το αρχαίο κείμενο). Ο Τάνταλος ήταν βασιλιάς της Φρυγίας και γενάρχης του οίκου των Τανταλιδών. Οι θεοί τον κάλεσαν σε γεύμα στον Όλυμπο και τον έκαναν ομοτράπεζό τους. Αυτός όμως έκλεψε από εκεί νέκταρ και αμβροσία και τα έδωσε στους ανθρώπους κρυφά από το Δία. Διέπραξε έτσι το θανάσιμο αμάρτημα της αχαριστίας. Και δεν έφτανε αυτό, αλλά αργότερα, για να δοκιμάσει τη σοφία των θεών, τους κάλεσε σε δείπνο και τους παρέθεσε κομμάτια από το κατακρεουργημένο σώμα του γιου του Πέλοπα. Έτσι, ο Τάνταλος διέπραξε το αμάρτημα της ύβρης.

Οι θεοί όμως —εκτός από τη Δήμητρα, η οποία, καθώς ήταν λυπημένη, έφαγε ένα μέρος από τον ένα ώμο του Πέλοπα— κατάλαβαν την απάτη του Ταντάλου, επανέφεραν τον Πέλοπα στη ζωή αρτιμελή, ενώ τον Τάνταλο τον έριξαν στα Τάρταρα και του επέβαλαν σκληρή και αιώνια τιμωρία: να πεινά και να διψά και να μην μπορεί να πει το νερό που έφτανε στα χείλη του ή να φάει τους καρπούς που κρέμονταν προκλητικά πάνω από το κεφάλι του.

Ατρέας (στ. 441): Όπως και ο Θυέστης, ήταν γιος του Πέλοπα και της Ιπποδάμειας. Η παράδοση αναφέρει πως ο Πέλοπας είχε αποκτήσει από άλλη γυναίκα το Χρύσιππο, που τον σκότωσαν από ζηλοτυπία τα ετεροθαλή αδέρφια του. Τότε ο Πέλοπας καταράστηκε τους δυο γιους του να αλληλοσκοτωθούν. Μετά τη δολοφονία του Χρύσιππου, ο Ατρέας και ο Θυέστης κατέφυγαν στις Μυκήνες, όπου ο πρώτος παντρεύτηκε την κόρη του βασιλιά της Κρήτης Κατρέα, την Αερόπη, από την οποία γεννήθηκαν ο Μενέλαος και ο Αγαμέμνονας. Όταν πέθανε ο βασιλιάς, άρχισε ανάμεσα στα δυο αδέρφια μια φοβερή φιλονικία για τη διεκδίκηση του θρόνου, ώσπου στο κοπάδι του Ατρέα παρουσιάστηκε ένα χρυσόμαλλο αρνί, δείγμα και σύμβολο εξουσίας και δύναμης. Ο Θυέστης, με τη βοήθεια της Αερόπης —που την είχε

ξελογοιάσει—, κατάφερε να κλέψει το αρνί, αλλά ο Ζευς οργίστηκε με την πρωτοβουλία αυτή του Θυέστη, που κατέστρεφε την ισορροπία και την τάξη, και πρόσταξε τον ήλιο και τα αστέρια να αλλάξουν πορεία. Ο λαός κατάλαβε το θεϊκό σημάδι και έδωσε την εξουσία στον Ατρέα. Ο Θυέστης τότε ζήτησε από τον αδελφό του συμφιλίωση. Ο Ατρέας προσποιήθηκε ότι δέχεται. Το βράδυ όμως πήρε τα παιδιά του Θυέστη, τα έσφαξε και του τα παρέθεσε δείπνο. Ο Θυέστης το κατάλαβε και, αφού καταράστηκε τη γενιά του Ατρέα, έφυγε μακριά.

κι εκείνος... ξακουσμένο (στ. 443-5): Ο Αγαμέμνωνας και ο Μενέλαος ήταν αδέρφια, παιδιά του Ατρέα και της Αερόπης. Νυμφεύθηκαν δύο αδελφές —την Κλυταιμ(ν)ήστρα και την Ελένη αντίστοιχα—, θυγατέρες του βασιλιά της Σπάρτης Τυνδάρεω και της Λήδας. Γεγονότα σχετικά με τον οίκο των Ατρείδων δραματοποίησαν πολλοί ποιητές.

3 ΣΚΗΨΟΘΕΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η ενότητα αυτή είναι πλούσια σε σκηνογραφικές και σκηνοθετικές πληροφορίες. Ο Μενέλαος πρέπει να εισέρχεται από τη δεξιά ως προς το θεατή Πάροδο. Ο ίδιος δίνει κάποια σημαντικά στοιχεία για την εμφάνισή του. Μιλά για ρούχα από κουρέλια (στ. 472) και ένδυμα από καραβίσιο πανί (στ. 479-80). Η παρουσία του πρέπει να μαρτυρεί άνθρωπο καταπονημένο και άθλιο. Στο τέλος του μονολόγου του, δίνει κάποιες συμπληρωματικές πληροφορίες για το παλάτι του Πρωτέα. Μιλά για θριγκούς και ωραίο πυλώνα (στ. 488-9) και πλησιάζει την πόρτα του παλατιού φωνάζοντας με υψωμένη τη φωνή (στ. 493-4): ενδεχομένως να χτυπά το χερούλι της. Ας σημειωθεί πως τα στοιχεία αυτά δεν είναι τυπικά και συμβατικά, αλλά παίζουν σημαντικό λειτουργικό ρόλο στη συνέχεια.

4 ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Η 1η Σκηνή καλύπτεται από το μονόλογο του Μενελάου. Με βάση τις ιδέες που εκφράζονται, μπορεί να χωριστεί στις εξής νοηματικές ενότητες:

1. στ. 437-464: Η είσοδος του Μενελάου – το παρελθόν του

- Ο Μενέλαος αναφέρεται στο γενεαλογικό του δέντρο. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει τον παππού του Πέλοπα και τους γονείς του Ατρέα και Αερόπη. Ο ήρωας κάνει την ευχή ο Πέλοπας να είχε χαθεί πριν γεννήσει τους γονείς του, για να μην είχε γεννηθεί και ο ίδιος.

- Ο Μενέλαος καυχιέται ότι ηγήθηκε της εκστρατείας εναντίον της Τροίας, στην οποία με τη θέλησή τους πήραν μέρος οι πιο εκλεκτοί από τους Έλληνες.
- Ο Μενέλαος αναφέρεται και στις περιπέτειες που σημάδεψαν τη ζωή του: ότι περιπλανιέται πολλά χρόνια στη θάλασσα, ότι δεν μπορεί να επιστρέψει στην πατρίδα του κι ότι, όσες φορές πλησιάζει την πατρίδα του, οι άνεμοι τον σπρώχνουν μακριά από αυτή.

2. στ. 464-494: *Το παρόν του Μενελάου*

- Τα τωρινά του βάσανα είναι ότι βγήκε χωρίς φίλους σε μια ξένη και άγνωστη χώρα, ότι το πλοίο του έχει βουλιάξει, ότι τον πιέζει η ανάγκη, γιατί δεν έχει ούτε ρούχα ούτε τροφή για τον εαυτό του και τους συντρόφους του.
- Όπως ο ίδιος ομολογεί, πλησίασε το παλάτι μήπως εξασφαλίσει κάποια τροφή για τους συντρόφους του.

5

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολλοί θεωρούν το μονόλογο του Μενελάου δεύτερο Πρόλογο, και τονίζουν πως αυτό αποτελεί μια αξιοπρόσεκτη καινοτομία από την άποψη της δομής του δράματος. Οι δύο μάλιστα Πρόλογοι είναι αρκετά συμμετρικοί. Στον πρώτο Πρόλογο-μονόλογο της Ελένης έχουμε την αυτοπαρουσίασή της και την αναφορά στο παρελθόν και την προϊστορία της. Στο δεύτερο Πρόλογο-μονόλογο του Μενελάου έχουμε την αυτοπαρουσίασή του και την περιγραφή των περιπετειών του. Μετά το μονόλογο της Ελένης, εμφανίζεται ο Τεύκρος, που την πληροφορεί για την Τροία. Μετά το μονόλογο του Μενελάου, εμφανίζεται μια Γερώντισσα-θυρωρός, που του δίνει πληροφορίες για την Αίγυπτο.

6

Η ΕΛΕΝΗ ΚΑΙ Η ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ Η ΕΝ ΤΑΥΡΟΙΣ

Η *Ιφιγένεια η εν Ταύροις* αρχίζει με ένα μονόλογο της Ιφιγένειας, η οποία αυτοσυστήνεται και περιγράφει ένα όνειρο που είδε, το οποίο δείχνει, κατά την άποψή της, ότι ο αδελφός της Ορέστης έχει πεθάνει. Ετοιμάζεται λοιπόν να προσφέρει νεκρικές τιμές σ' αυτόν. Γι' αυτό το σκοπό έχει καλέσει τις Ελληνίδες σκλάβες του Χορού. Με το πρόσχημα ότι αυτές καθυστερούν, εγκαταλείπει τη σκηνή και έτσι παρουσιάζεται ο Ορέστης, για τον οποίο θρηνεί. Στην *Ελένη* έχουμε μια παρόμοια δραματική κατάσταση, αλλά ο ποιητής την

αντιμετωπίζει με διαφορετικό τρόπο. Θα μπορούσε να κάνει την Ελένη να αποσυρθεί πριν από την Πάροδο και να δώσει έτσι την ευκαιρία στο Μενέλαο να παρουσιαστεί. Μ' αυτό τον τρόπο θα είχαμε έναν ενιαίο Πρόλογο. Ο ποιητής όμως προτιμά εδώ το δεύτερο Πρόλογο.

7 Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΥ

Ο Μενέλαος εδώ δίνει το γενεαλογικό του δέντρο, έστω και με έμμεσο τρόπο. Ανάγει τη γέννησή του στον Πέλοπα: από αυτόν και την Ιπποδάμεια γεννήθηκε ο Ατρέας· από τον Ατρέα και την Αερόπη γεννήθηκε ο Μενέλαος. Η γενεαλογία είναι επινόηση του Ομήρου και χρησιμοποιείται σαν ένα μέσο με το οποίο ο ήρωας εντυπώνει τα στοιχεία του χαρακτήρα του και επιβάλλει τον εαυτό του στο ακροατήριο. Άλλοτε, πάλι, αποσκοπεί να παρουσιάσει τα χαρακτηριστικά του ήρωα, μέσα στα πλαίσια της προγονικής παράδοσης, και να υπενθυμίσει το νόμο της ανακύκλησης της ζωής. Ο Αριστοφάνης διακωμωδεί τις γενεαλογίες που ο Ευριπίδης συνηθίζει να παρεμβάλλει στους Προλόγους του, αλλά και σύγχρονοι μελετητές παίρνουν παρόμοια θέση απέναντι σε αυτές. Εδώ πάντως ο Μενέλαος, ευχόμενος να είχε σκοτωθεί ο πρόγονός του Πέλοπας, αφήνει να φανεί το μέγεθος της δυστυχίας του.

8 ΔΙΑΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΗΘΟΥΣ ΤΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΥ

Ο Μενέλαος εμφανίζεται σαν ένας άνθρωπος που έχει περάσει πολλές περιπέτειες και έχει αποκτήσει τη σχετική πείρα. Έχει τη συναίσθηση ότι έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στον Τρωικό πόλεμο και στην άλωση της Τροίας. Γι' αυτό χρησιμοποιεί το πρώτο πρόσωπο όταν αναφέρεται σε αυτά τα γεγονότα. Δε διστάζει, ακόμη, να καταλογίσει ευθύνες στη σύζυγό του για τα δεινά που προκάλεσε στην Ελλάδα ο πόλεμος αυτός. Είναι αξιοπρεπής, ντρέπεται για την κατάντια του και αποφεύγει να ζητήσει πληροφορίες από τους ντόπιους για τη χώρα στην οποία βρίσκεται. Πάνω από όλα όμως ενδιαφέρεται για τους συντρόφους του και προσπαθεί να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την επιβίωσή τους. Ο Μενέλαος νοιάζεται εδώ για τους συντρόφους του έτσι όπως παρουσιάζεται να νοιάζεται για τη σωτηρία των συντρόφων του ο Οδυσσεύς στην *Οδύσσεια* του Ομήρου.

9 ΨΥΧΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΥ

Ο Μενέλαος εκδηλώνει στην αρχή κάποια απογοήτευση και απέχθεια για τη ζωή του. Εύχεται ουσιαστικά να μην είχε γεννηθεί. Στη συνέχεια όμως εκφράζει την περηφάνια που αισθάνεται όταν αναλογίζεται πως τόσο ο ίδιος όσο και ο αδελφός του Αγαμέμνονας υπήρξαν ξακουστοί και ότι ο ίδιος οδήγησε τους Έλληνες στην Τροία. Αισθάνεται, ακόμη, ντροπή για την άθλια κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει και τη δυστυχία που νιώθει και οδύνη για τον εαυτό του και τους συντρόφους του. Ο Μενέλαος βρίσκεται στην ίδια συναισθηματική κατάσταση με την Ελένη, για διαφορετικούς βέβαια λόγους.

10 Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΥ

Ο Ευριπίδης εμφανίζει το Μενέλαο ως ναναγό εξαθλιωμένο και αξιολύπητο. Τον παρουσιάζει ντυμένο με κουρέλια και καραβίσιο πανί. Η κατάσταση του αισθητοποιείται καλύτερα με την αντίθεση της ενδυμασίας του προς τους χιτώνες και τα λαμπρά πέπλα που κατάπιε η θάλασσα. Ο Αριστοφάνης συνήθιζε να διακωμωδεί τους άθλιους χαρακτήρες των έργων του Ευριπίδη. Εκείνο που έχει σημασία είναι η επιλογή του ποιητή και η σκοπιμότητά της. Μπορεί, βέβαια, η παρουσία του Μενελάου να τονίζει το αντιρωικό πνεύμα και το ρεαλισμό της ποίησης του Ευριπίδη, αλλά η όλη δραματική κατάσταση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ίδιος ο ποιητής έκανε αυτή την επιλογή:

α) για να υπογραμμίσει την αντίθεση ανάμεσα στο ηρωικό παρελθόν και τη μεγαλοπρέπεια του Μενελάου —αρχηγού του πολέμου— και στην αθλιότητα και ταπείνωση του παρόντος, που προκλήθηκε ασφαλώς από τον πόλεμο,

β) για να προκαλέσει το έλεος και το φόβο των θεατών,

γ) για να δικαιολογήσει με τρόπο πειστικό την παρουσία του Μενελάου στην Αίγυπτο και ιδιαίτερα στο παλάτι του Θεοκλύμενου.

Η «εις το εναντίον των πραγμάτων μεταβολή» και το γεγονός ότι πηγαίνει να ζητήσει βοήθεια από αυτόν από τον οποίο κυρίως κινδυνεύει αναδεικνύουν το Μενέλαο σε τραγικό πρόσωπο.

11 Η ΠΙΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ

Είναι βέβαιο πως η πιο σημαντική πληροφορία που δίνει ο Μενέλαος είναι εκείνη που αναφέρεται στην παρουσία της Ελένης. Σε πρώτη φάση ο Μενέλα-

ος απλώς αναφέρει ότι έφερε την Ελένη από την Τροία, ενώ σε δεύτερη φάση δίνει κάποιες συμπληρωματικές πληροφορίες, λέγοντας ότι:

- α) την κρατεί κρυμμένη σε κάποια σπηλιά,
- β) έβαλε τους συντρόφους του να την επιτηρούν,
- γ) τη θεωρεί ένοχη για όσα του συνέβησαν.

Οι πληροφορίες αυτές είναι σημαντικές για το έργο, γιατί υπογραμμίζουν την ύπαρξη της Ελένης της Αιγύπτου και της Ελένης της Τροίας, της Ελένης της πραγματικής και της Ελένης της πλασματικής, του είναι και του φαίνεσθαι, που προκαλούν τραγική ειρωνεία και στηρίζουν την υπόθεση του έργου.

12 ΓΝΩΜΙΚΑ

- 1) «Ο ευτυχισμένος όταν κακοπάθει / νιώθει πικρότερη τη δυστυχία / παρ' όσο αυτός που από παλιά την ξέρει» (στ. 474-6), (= *ὅταν δ' ἀνὴρ / πράξη κακῶς ὑψηλός, εἰς ἀηθίαν / πίπτει κακίῳ τοῦ πάλαι δυσδαίμονος*, στ. 417-9).
- 2) «απ' τους φτωχούς δεν έχεις / ακόμη κι αν το θέλουνε, βοήθεια» (στ. 491-2), (= *ἐκ δὲ μὴ ἔχόντων βίον / οὐδ' εἰ θέλοινε, ὠφελεῖν ἔχοινε ἄν*, στ. 433-4).

13 ΤΟ ΦΙΛΕΙΡΗΝΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ

Πολλοί υποστηρίζουν ότι ο Ευριπίδης με την τραγωδία αυτή επιχειρεί την καταδίκη του πολέμου. Προσπαθούν μάλιστα να βρουν, κάτω από τα λόγια των προσώπων και τη συμπεριφορά τους, ιστορικούς υπαινιγμούς. Έτσι, εδώ επισημαίνουν την αναφορά στις συνέπειες του Τρωικού πολέμου στους στ. 450-4 και λένε ότι τα λόγια αυτά υπαινίσσονται την κατάσταση που επικράτησε στην Αθήνα μετά τη σικελική καταστροφή, την οποία περιγράφει ο Θουκυδίδης.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί κανείς πως και η αλλαγή στην κατάσταση του Μενελάου και η αθλιότητα που βιώνει αυτή τη στιγμή είναι αποτέλεσμα του πολέμου. Οι περιπέτειές του, που ξεκίνησαν μετά την άλωση της Τροίας, δείχνουν ότι ακόμη και οι νικητές δε χαιρόνται τη νίκη τους.

14 ΤΟ ΚΩΜΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Πολλοί μελετητές του έργου δε θεωρούν την *Ελένη* γνήσια τραγωδία, αλλά την κατατάσσουν στις τραγικωμωδίες. Ανάμεσα στα επιχειρήματα που επικα-

λούνται είναι και η γενικότερη συμπεριφορά και εμφάνιση του Μενελάου. Θα μπορούσε πράγματι κάποιος να υποστηρίξει πως τα κουρέλια με τα οποία είναι ντυμένος και το καρναβόπανο με το οποίο είναι τυλιγμένος ο αρχηγός της Τρωικής Εκστρατείας θα ήταν δυνατό να προκαλέσουν μειδιάματα στους θεατές· εξίσου όμως θα ήταν δυνατό να γεννήσουν και τον οίκτο και τη συμπάθεια. Πάντως ας μη λησμονούμε πως το κωμικό και το τραγικό πολλές φορές συνδυάζονται μέσα στις τραγωδίες.

15 ΟΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ

Η ενότητα αυτή χαρακτηρίζεται από μερικές αξιοπρόσεκτες αντιθέσεις. Η πρώτη αντίθεση είναι αυτή ανάμεσα στην προηγούμενη λαμπρότητα του Μενελάου και στην τωρινή του ταπεινώση και τον τωρινό του εξευτελισμό. Η καυχσιολογία του ότι αυτός οδήγησε τους Έλληνες στην Τροία και κούρσισε την πόλη έρχεται σε αντίθεση με τη στάση του επαίτη που τηρεί. Μια δεύτερη αντίθεση είναι εκείνη ανάμεσα σε αυτούς που χάθηκαν στην Τροία και αυτούς που σώθηκαν, ανάμεσα σε αυτούς που γύρισαν στην πατρίδα τους και στο Μενέλαο, που υποφέρει, περιπλανιέται και δεν μπορεί να νιώσει τη χαρά του γυρισμού. Μια τρίτη αντίθεση βρίσκεται ανάμεσα στον πλούτο και την ευμάρεια της Αιγύπτου και στην καταστροφή της Τροίας.

Οι αντιθέσεις αυτές τονίζουν την άθλια κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει ο Μενέλαος και τις ολέθριες συνέπειες του πολέμου.

16 ΤΟ ΓΝΩΜΙΚΟ ΤΩΝ ΣΤΙΧΩΝ 474-6

Ο Μενέλαος υποστηρίζει πως «ο ευτυχισμένος, όταν κατοπάθει, νιώθει πικρότερη τη δυστυχία, παρ' όσο αυτός που από παλιά την ξέρει». Η άποψή του είναι σωστή και δείχνει την ικανότητα του Ευριπίδη να αναλύει την ψυχή του ανθρώπου. Ο άνθρωπος που δυστυχεί ή αυτός που έχει γνωρίσει τη δυστυχία σε κάποια περίοδο της ζωής του συνηθίζει σε αυτή την κατάσταση κι έτσι μπορεί να αντέξει μια μεγαλύτερη ή μια νέα δυστυχία με περισσότερη κοσμιότητα και ευκολία. Αντίθετα, εκείνος που δε γνώρισε τη δυστυχία και την έλλειψη στη ζωή δύσκολα την υποφέρει όταν του παρουσιαστεί, γιατί γι' αυτόν είναι μια άγνωστη κατάσταση. Στην περίπτωση αυτή λειτουργεί η αντίθεση, που, όσο μεγαλύτερη είναι, τόσο πιο οδυνηρή κατάσταση προκαλεί. Θα μπορούσε να επικαλεστεί κανείς εδώ και τη γνώμη του Περικλή, που λέει στον Επιτάφιό

του: «Λυπάται κανείς όχι για τα αγαθά που χάνει πριν γνωρίσει την αξία τους, δοκιμάζοντάς τα, αλλά για τα αγαθά που του στερούν, αφού πρώτα εξοικειωθεί με αυτά» (Θουκ. Β΄ 44.2).

Ο Μενέλαος ανήκει στη δεύτερη κατηγορία. Γνώρισε την ευτυχία ως βασιλιάς της Σπάρτης, έκανε μια επιτυχημένη εκστρατεία, που οδήγησε σε αποκατάσταση της τιμής και της αξιοπρέπειάς του, και τώρα βρίσκεται ναυαγός και άθλιος σε μια ξένη χώρα, χωρίς να μπορεί να συντηρήσει τους συντρόφους του. Η μεταβολή αυτή καθιστά τη ζωή του Μενελάου αφόρητη και τη δυστυχία του τραγική και πικρή.

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΣΤ. 437-467 ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

1 Ένα νέο πρόσωπο εμφανίζεται στη σκηνή. Από πού έρχεται; Τι φοράει; Πώς μαθαίνουμε ποιος είναι;

Στη σκηνή παρουσιάζεται ένα νέο πρόσωπο. Πρόκειται για το Μενέλαο, γιο του Ατρέα και αδελφό του Αγαμέμνονα (στ. 441-444), που οδήγησε στην Τροία τους Έλληνες (στ. 446) με σκοπό να πάρει πίσω τη σύζυγό του Ελένη (στ. 470). Αυτός πρέπει να εισέρχεται στη σκηνή από τη δεξιά ως προς το θεατή Πάροδο, αφού, όπως ο ίδιος μάς πληροφορεί, προηγουμένως είχε συναντήσει στην πόλη κάποιους ντόπιους (στ. 473). Από τις σκηνοθετικές πληροφορίες που έχει ενσωματώσει ο ποιητής στα λόγια του φαίνεται πως φορά κουρέλια, είναι ντυμένος με καρβόπανο (στ. 472, 479-480). Μαθαίνουμε την ταυτότητά του με αυτοσύσταση, αφού αυτή τη στιγμή δεν υπάρχει κανένας άλλος στη σκηνή ή την ορχήστρα.

2 Ας παρατηρήσουμε τις φωτογραφίες του Α΄ Επεισοδίου (σελ. 35-43), που απεικονίζουν το Μενέλαο σε σύγχρονες παραστάσεις. Σε ποιες περιπτώσεις ο ενδυματολόγος ακολούθησε πιστά τις σκηνογραφικές πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε από το κείμενο;

Από τις φωτογραφίες που απεικονίζουν το Μενέλαο σε σύγχρονες παραστάσεις φαίνεται πως ο ενδυματολόγος, που ακολούθησε πιστά τις σκηνογραφικές πληροφορίες που περιέχονται στο κείμενο, είναι αυτός που είχε την ευθύνη της παράστασης της *Ελένης* από το ΚΘΒΕ, το 1982, και από το Εθνικό Θέατρο, το 1977.

στ. 437-467 ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

1 Με την είσοδο του Μενελάου αρχίζει το Α' Επεισόδιο, που αποτελεί ένα από τα επικά-διαλογικά μέρη της τραγωδίας. Δε βρισκόμαστε λοιπόν στην αρχή του έργου· η δράση έχει ήδη αρχίσει. Παρ' όλα αυτά, υποστηρίζεται ότι ο μονόλογος αυτός του Μενελάου είναι ένας δεύτερος Πρόλογος.

- **Ας αναζητήσουμε στο κείμενο στοιχεία που στηρίζουν αυτή την άποψη.**
- **Ποιες δραματικές σκοπιμότητες υπηρετεί ο δεύτερος αυτός Πρόλογος;**

Ο μονόλογος του Μενελάου έχει όλα τα χαρακτηριστικά του Προλόγου. Τα πιο σημαντικά από αυτά είναι τα εξής:

- Όταν ο Μενέλαος εισέρχεται, τόσο η σκηνή όσο και η ορχήστρα είναι άδειες.
- Ο Μενέλαος αναφέρεται στο γενεαλογικό του δέντρο και αυτοουσιήνεται.
- Αφηγείται τις περιπέτειές του και γνωστοποιεί την προίσορσία του.
- Εξηγεί πώς βρέθηκε σε μια άγνωστη χώρα και ποιο είναι το πρόβλημα που αντιμετωπίζει.

Απ' όλα αυτά φαίνεται ότι ο μονόλογος του Μενελάου μοιάζει με τον πρώτο μονόλογο της Ελένης.

- **Ποιες δραματικές σκοπιμότητες υπηρετεί ο δεύτερος αυτός Πρόλογος;**

Ο δεύτερος Πρόλογος εξυπηρετεί κάποιες σημαντικές δραματικές σκοπιμότητες. Πρώτα πρώτα, εισάγει στην εξέλιξη του δράματος ένα πρόσωπο για το οποίο υπήρχαν αντιφατικές πληροφορίες μέχρι τώρα, το Μενέλαο, γεγονός που αποτελεί το αντίρροπο δραματικό στοιχείο. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Μενέλαος εμφανίζεται τη στιγμή που η ηρωίδα πήγε να ζητήσει πληροφορίες γι' αυτόν. Έτσι, ο Πρόλογος προετοιμάζει τους θεατές για τη συνάντηση της Ελένης μαζί του και την αναγνώριση. Παράλληλα, ο Πρόλογος αυτός τονίζει την τραγικότητα του Μενελάου, του νικητή της Τροίας, και διευκολύνει τον ποιητή να προβάλλει την ιδέα της καταδίκης του πολέμου. Τέλος, ο Πρόλογος αυτός δημιουργεί έντονη τραγική ειρωνεία: ο Μενέλαος θα μάθει πως η Ελένη που φέρνει μαζί του δεν είναι η πραγματική, ενώ η Ελένη θα βρει το σύζυγό της χωρίς να το περιμένει. Γενικά, ο δεύτερος Πρόλογος δημιουργεί συνθήκες για έντονες δραματικές συγκινήσεις.

2 Η εμφάνιση του Μενελάου ως ναυαγού ασφαλώς δε θυμίζει σε τίποτα το Μενέλαο του μύθου.

- **Ποια εντύπωση πρέπει να έκανε στους θεατές αυτή η εμφάνιση ενός βασιλιά, και μάλιστα αρχηγού της εκστρατείας στην Τροία; Ας λάβουμε υπόψη μας ότι ο κωμωδιογράφος Αριστοφάνης σατίρισε με έντονη ειρωνεία την**

προσπάθεια του Ευριπίδη να συγκινήσει τους θεατές με τη ρακοφορία των ηρώων του.

Η εντύπωση των θεατών από την εμφάνιση του Μενελάου και την ενδυμασία του δε θα ήταν ενιαία. Αυτή συνδέεται με το πρόβλημα αν η *Ελένη* είναι κωμωδία ή τραγωδία και ασφαλώς θα ήταν ανάλογη με την οπτική γωνία από την οποία κανείς θεωρούσε αυτό το πρόσωπο και το βαθμό της συντηρητικότητας που τον διέκρινε. Έτσι, μερικοί θα μπορούσαν να γελάσουν με αυτή την άθλια και γελοία εμφάνιση ενός βασιλιά. Θα μπορούσαν μάλιστα να αισθανθούν και κάποια χαιρεκακία. Άλλοι πάλι ίσως να αισθανθούν ευσπλαχνία και έλεος για τη μεταστροφή που επήλθε στη ζωή του Μενελάου και την απώλεια της λαμπρότητάς του. Όπως, όμως, κι αν έχει το πράγμα, οι Αθηναίοι θεατές θα συνέδεαν αυτή την αλλαγή και τη στροφή από την ευτυχία στη δυστυχία με τα δεινά που προκαλεί ο πόλεμος στον άνθρωπο. Ο πόλεμος ακόμη και τους νικητές τούς εξαθλιώνει.

στ. 437-467 ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 1

◆ Σχολιασμός

Το παράθεμα αυτό είναι απόσπασμα από την κωμωδία *Αχαρνείς* του Αριστοφάνη. Είναι προφανές πως ο κωμωδιογράφος σατιρίζει την τάση του Ευριπίδη να παρουσιάζει τους ήρωές του ρακένδυτους και κακοντυμένους. Όπως φαίνεται, ο ποιητής είχε εμφανίσει σε άθλια κατάσταση τους ήρωες των έργων του Οινέα, Φοίνικα, Φιλοκτήτη, Βελλερεφόντη, Τήλεφο σε ομώνυμα έργα του. Εδώ δε γίνεται λόγος για το Μενέλαο της *Ελένης*.

στ. 468-494 ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

1 Η ρήση του Μενελάου μοιάζει με την προλογική ρήση της Ελένης. Υπάρχει όμως μια βασική διαφορά: η Ελένη απευθυνόταν στους θεατές, ενώ ο Μενέλαος παρουσιάζει τις αναγκαίες πληροφορίες με ένα γνήσιο μονόλογο.

- Πώς θα αξιοποιούσες την επισήμανση αυτή αν σκηνοθετούσες τους μονολόγους των δύο ηρώων;

Η ρήση του Μενελάου μοιάζει στη δομή και το περιεχόμενο με την προλογική ρήση της Ελένης, με τη διαφορά ότι η Ελένη απευθύνεται στους θεατές, ενώ ο Μενέλαος δίνει τις διάφορες πληροφορίες με ένα γνήσιο μονόλογο. Σημασία έχει όμως ότι και στις δύο περιπτώσεις οι υποκριτές είναι μόνοι, αφού και ο Χορός απουσιάζει από την ορχήστρα. Αν όμως συμβαίνουν τα παραπάνω, τότε ο σκηνοθέτης των δύο Προλόγων θα μπορούσε να «σηκώσει» την Ελένη από τον τάφο του Πρωτέα, ώστε αυτή να πλησιάσει στο άκρο της σκηνης προς την

ορχήστρα και να αποκτήσει οπτική και ακουστική επαφή με τους θεατές. Αντίθετα, στην περίπτωση του Μενελάου ο σκηνοθέτης θα μπορούσε να τον βάλει να περιφέρει το βλέμμα του μακριά από την ορχήστρα, προς το παλάτι, και να μονολογεί, δίνοντας την εντύπωση ότι μιλά στον εαυτό του. Αυτό θα τόνιζε περισσότερο τη μοναξιά και την πλήρη εγκατάλειψη που τον διακρίνει.

στ. 468-494 ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

1 *Ας παρατηρήσουμε το λόγο του Μενελάου. Διαρθρώνεται σε δύο άξονες. Ο Μενέλαος κάποτε... ο Μενέλαος τώρα...*

- *Ας θυμηθούμε τα χαρακτηριστικά του τραγικού ήρωα. Θα τον χαρακτηρί-
ξες τραγικό ήρωα; Γιατί; Πώς νιώθεις ακούγοντάς τον;*

Ο Μενέλαος μπορεί να χαρακτηριστεί ως τραγικός ήρωας. Την τραγικότητά του πρώτα πρώτα συνθέτει η μεταβολή της κατάστασής του στο αντίθετο. Ενώ ήταν ένας λαμπρός και δυνατός βασιλιάς, αρχηγός της εκστρατείας εναντίον της Τροίας, και μάλιστα πρωτεργάτης της άλωσής της (στ. 456), τώρα περιπλανιέται άθλιος και ρακένδυτος, χωρίς να μπορεί να θρέψει ούτε τους ναύτες του. Την τραγικότητά του τονίζει ακόμη περισσότερο η πλάνη στην οποία ζει, το γεγονός ότι νομίζει πως έχει μαζί του την αληθινή Ελένη και δε γνωρίζει πως αυτή είναι μόνο το είδωλό της (στ. 482-483). Την τραγική εικόνα του Μενελάου συμπληρώνει η αφήγηση των περιπετειών του, η υποταγή του στη δύναμη της ανάγκης (στ. 477) και η αδυναμία του να επιστρέψει στην πατρίδα του.

Παρακολουθώντας το μονόλογο του Μενελάου και βλέποντας την εικόνα και την εμφάνισή του, ο θεατής αισθάνεται έλεος και οίκτο γι' αυτόν και φόβο για τη μοίρα του, τα συναισθήματα που προκαλεί ο τραγικός ήρωας σύμφωνα με τον Αριστοτέλη.

2 *Ως θεατές / αναγνώστες της Ελένης, είναι η δεύτερη φορά που ακούμε κάποιον ήρωα να περηφανεύεται πως κούρσεψε την Τροία: στον Πρόλογο ο Τεύκρος, τώρα ο Μενέλαος.*

- *Ας αναζητήσουμε ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στους δύο αυτούς ήρωες, ως προς τη σκηνική παρουσία και την κατάσταση τους.*
- *Ποιες σκέψεις για τις συνέπειες του πολέμου μάς γεννά η τύχη των δύο αυτών ηρώων;*

Ο Τεύκρος στο στ. 130 δήλωσε πως ο ίδιος κούρσεψε την Τροία, ενώ τώρα ο Μενέλαος δηλώνει το ίδιο πράγμα στο στ. 456. Οι δύο αυτοί ήρωες, ο Μενέλαος και ο Τεύκρος, έχουν κάποιες ομοιότητες και διαφορές όσον αφορά τη σκηνική παρουσία και την κατάστασή τους. Και οι δύο έλαβαν μέρος στην άλωση της Τροίας και διατείνονται μάλιστα πως οι ίδιοι την κυρίεψαν. Και οι

δύο δίνουν στοιχεία για το παρελθόν και το παρόν τους, τις περιπέτειές τους και το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν. Και οι δύο αδυνατούν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, ο μεν ένας εξαιτίας κάποιας παράλειψής του, ενώ ο άλλος εξαιτίας της κατάστασης που αντιμετώπισε στη θάλασσα.

Από την άλλη πλευρά, ο Τεύκρος πιστεύει πως η Ελένη έχει χαθεί, ενώ ο Μενέλαος πιστεύει ότι το είδωλο της Ελένης είναι η πραγματική Ελένη. Ο Τεύκρος πάλι σκόπιμα πήγε στην Αίγυπτο, με σκοπό να πάρει μαντεία από τη Θεονόη, ενώ ο Μενέλαος βρέθηκε τυχαία στην Αίγυπτο και προσπαθεί να εξασφαλίσει τρόφιμα για τους ναύτες του. Ο Μενέλαος εμφανίζεται σε άθλια κατάσταση, ενώ ο Τεύκρος δε φαίνεται να έχει χάσει όλη τη λαμπρότητα και την αίγλη του ομηρικού ήρωα.

Οι δύο ήρωες, πέρα από την κατάσταση στην οποία βρίσκονται, διαφέρουν και στη σκηηνική παρουσία. Ο Τεύκρος διατηρεί κάτι από την επική του λαμπρότητα, που συμβολίζεται από το τόξο που κρατά, ενώ ο Μενέλαος εμφανίζεται άθλιος και ρακένδυτος ναυαγός, ντυμένος με καραβόπανο.

Η τύχη αυτών των δύο ηρώων δείχνει πως ο πόλεμος δημιουργεί προβλήματα όχι μόνο στους ηττημένους αλλά και στους νικητές, είτε αυτοί είναι απλοί στρατιώτες είτε αρχηγοί του στρατού· πως ο νικητής δε βρίσκεται σε πλεονεγκτική θέση έναντι του ηττημένου και πως η μανία του πολέμου ασκεί καταλυτική επίδραση στο χαρακτήρα των πολεμιστών και τους κάνει ανεδαφικούς και αλαζόνες. Αυτό κάνει τους δύο ήρωες να υποστηρίζουν πως αυτοί κυριέψαν την Τροία.

στ. 468-494 ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 2

◆ Σχολιασμός

Το κείμενο είναι απόσπασμα από την *Αινειάδα* του Βιργιλίου. Πρωταγωνιστής του έργου είναι ο Αινείας, που μετά την άλωση της Τροίας έφυγε στην Ιταλία και ταλαιπωρήθηκε στη θάλασσα, σαν άλλος Οδυσσέας, μέχρι να φτάσει εκεί. Ο Αινείας εδώ θυμίζει το Μενέλαο. Και οι δύο ρίχτηκαν στη στεριά από τα κύματα, αγνοούν τον τόπο στον οποίο βρίσκονται και τους κατοίκους που τον κατοικούν. Και οι δύο αποφασίζουν να τον εξερευνήσουν και μετά να επιστρέψουν εκεί όπου έχουν αφήσει τους συντρόφους τους. Βέβαια, το κίνητρο για όλα αυτά είναι διαφορετικό στις δύο περιπτώσεις: ο Μενέλαος θέλει να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την επιβίωση των συντρόφων του, ενώ ο Αινείας φαίνεται να κινείται από περιέργεια.